Studia Teologiczno-Historyczne
Śląska Opolskiego 46 (2026), nr 1
DOI: 10.25167/sth.6215

Piotr Górecki
Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego
https://orcid.org/0000-0002-6052-3968
pgorecki@uni.opole.pl

Recenzja: Wojciech Schäffer (red.). 2025. *100 pereł archidiecezji katowickiej*. Katowice: Instytut Gość Media – Księgarnia św. Jacka. 371 s., ISBN 978-83-68348-21-7.

W 2025 r. archidiecezja katowicka obchodziła jubileusz 100. rocznicy swojego istnienia. Po podziale Górnego Śląska w 1922 r. ta część, która razem ze Śląskiem Cieszyńskim weszła w skład odrodzonego państwa polskiego, otrzymała początkowo status książęco-biskupiej delegatury jako część diecezji wrocławskiej, a następnie ustanowiona została niezależną administracją apostolską, którą papież Pius XI na mocy bulli *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r. podniósł do rangi samodzielnej diecezji. Na mocy nowej cyrkumskrypcji kościelnej z 25 marca 1992 r. (papież Jan Paweł II ogłosił ją wtedy bullą *Totus Tuus Poloniae populus*) diecezja katowicka została podniesiona do rangi archidiecezji i po nowym wytyczeniu granic wraz z diecezjami opolską i gliwicką weszła w skład nowej metropolii górnośląskiej. Jubileusz 100. rocznicy ustanowienia diecezji, który zainicjowano w święto patronalne archikatedry katowickiej 23 listopada 2024 r., celebrowano na różne sposoby. Ich kulminacją była uroczysta Msza św. w katedrze Chrystusa Króla w Katowicach, jaka miała miejsce 11 czerwca 2025 r. podczas zorganizowanego w stolicy województwa śląskiego 401. Zebrania Plenarnego Konferencji Episkopatu Polski, a której przewodniczył legat papieski kard. Kazimierz Nycz.

Pięknym prezentem, przygotowanym specjalnie na to wydarzenie, jest recenzowany album prezentujący 100 (zdaniem autorów publikacji) najpiękniejszych i godnych uwagi „pereł" materialnego i duchowego dziedzictwa archidiecezji katowickiej w jej dzisiejszych granicach. Pomysł stworzenia właśnie takiego dzieła, ponieważ archidiecezja doczekała się już monografii poświęconej swoim

dziejom, autorstwa ks. Jerzego Myszora[1], zrodził się już w 2020 r. Wtedy to dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach – Wojciech Schäffer (pracuA jący w tejże instytucji od 2008 r.) zaproponował przygotowanie okolicznościowego albumu, w którym chciano zaprezentować najpiękniejsze i najcenniejsze zabytki kościelne: „100 pereł na 100-lecie (archi)diecezji". Do swojego pomysłu dyrektor archiwum zaprosił ówczesnego dyrektora Muzeum Archidiecezjalnego w Katowicach – ks. Leszka Makówkę oraz kustosza muzeum – Małgorzatę Mehlich, a w dalszej kolejności ks. Przemysława Malinowskiego i Monikę Bilińską. W prace te dyrektor, który objął funkcję głównego redaktora dzieła, zaangażował swoich najbliższych współpracowników z archiwum – Damiana Gruchlika i Janusza Grzegorczyka, którym zlecił opracowanie części haseł-pereł oraz sporządzenie wykazu ilustracji i indeksów. Wstępna kwerenda uzmysłowiła pomysłodawcom, że dobrze będzie poszerzyć grono autorów publikacji o kolejnych „znawców" – ekspertów z poszczególnych dyscyplin naukowych. W taki sposób przykłady pereł należących do materialnego dziedzictwa opracowali: wybitny profesor i znawca muzyki kościelnej Julian Gembalski (organy), konserwator zabytków Irena Kontny (witraże i kościoły), Agata Muc – kierownik Biblioteki Teologicznej w Katowicach (wybrane książki i czasopisma) oraz Ryszard Kopiec – dyrektor znajdującego się w kryptach archikatedry Panteonu Górnośląskiego. Inne perły, kwalifikujące się jako istotna składowa dziedzictwa duchowego archidiecezji, co było osobistym pomysłem Damiana Gruchlika, przygotowali: bp Adam Wodarczyk, Joanna Cyganek z Muzeum Miejskiego w Żorach, ks. Adam Pawlaszczyk – ówczesny redaktor „Gościa Niedzielnego" oraz ks. Damian Bednarski z Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. O napisanie krótkiego wstępu historycznego poproszono z kolei ks. Henryka Olszara z tego samego wydziału. Łącznie w prace nad przygotowaniem dzieła zaangażowało się ponad 200 osób, które dzieliły się swoimi pomysłami do książki, udostępniały posiadane artefakty, dostarczały ilustracje archiwalne, a wreszcie pisały teksty poświęcone kolejnym perłom.

Na potrzeby publikacji stworzono wstępny katalog 100 istotnych skarbów materialnego i duchowego dziedzictwa archidiecezji katowickiej, które chciano przybliżyć nie tylko zainteresowanym tematyką znawcom przedmiotu – historykom i teologom, ale i jak największej liczbie wiernych oraz mieszkańców Górnego Ślą-

[1] Jerzy Myszor. 1999. *Historia diecezji katowickiej*. Katowice: Drukarnia Archidiecezjalna. Jego autorstwa jest również wydany w formie encyklopedii słownik prezentujący wszystkich kapłanów, którzy od 1922 r. posługiwali na terenie tejże jednostki kościelnej. Zob. Jerzy Myszor. 2009. *Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922–2008*. Katowice: Księgarnia Świętego Jacka.

ska. Na tymże etapie prac postanowiono również, że chociaż granice dawnej diecezji katowickiej były w przeszłości o wiele większe, autorzy skupią się na artefaktach znajdujących się w granicach obecnej jednostki kościelnej, a być może kiedyś w przyszłości zaproponują kolejny tom najcenniejszych pereł kościelnej przeszłości z terenów obecnych diecezji: bielsko-żywieckiej i gliwickiej.

Prace nad przygotowaniem monografii, czy też lepiej powiedziawszy: bardzo rozbudowanego albumu, ruszyły w marcu 2024 r. i trwały przez ponad rok. Oprócz regularnych wyjazdów do parafii i wielu godzin spędzonych na kwerendach w różnego rodzaju instytucjach naukowych mozolnie kompletowano napisane przez poszczególnych autorów teksty, dopasowując do dostarczonych maszynopisów jak najbardziej bogatą szatę graficzną. W czasie gromadzenia materiałów szybko zorientowano się, że z wybranymi przez autorów artefaktami korelowały i inne zabytki, równie ważne, jak te, o których chciano napisać w jubileuszowej monografii. W taki sposób poszerzała się i liczba archidiecezjalnych pereł, i szata graficzna publikacji, dzięki której dokumentowano tak licznie występujące w archiwach i w poszczególnych parafiach zabytki sztuki sakralnej. Zaproponowane w tytule „100 pereł" stało się odtąd punktem wyjściowym do skompletowania o wiele większej liczby takich skarbów, pogrupowanych w poszczególnych częściach publikacji. Uczyniono tak, gdyż do już odnalezionych archiwaliów, np. dokumentu pergaminowego z 1411 r., pozyskanego z parafii św. Marii Magdaleny w Chorzowie w 2013 r., dochodziły nowe spektakularne odkrycia, m.in. fragmentów mszału z końca XIV w. z Brzeźc, a nawet wydobycia z okładki księgi metrykalnej z Rybnika podniszczonych przez upływ czasu fragmentów judaików. Przy wyborze pereł redaktor i autorzy dzieła nie zawsze kierowali się kryterium dotyczącym wieku konkretnego artefaktu. Wybór taki byłby wręcz oczywisty, ale twórcy dzieła chcieli ukazać nie tylko najstarsze zabytki, jakie znajdują się w kościelnych składnicach czy też w przestrzeni budynków sakralnych. Zależało im przede wszystkim na tym, aby ukazać głównie te przedmioty, których wartość jest nie do przecenienia w przypadku zgłębiania dziejów Górnego Śląska (np. list Wojciecha Korfantego do biskupa nominata Augusta Hlonda z 1925 r. czy unikatowe polichromie Jerzego Nowosielskiego z lat 80. ubiegłego wieku). Ukazując przedmioty pochodzące z niemal każdego z 37 dekanatów obecnej archidiecezji, do stworzonego dzieła wpleciono biografie niektórych osób związanych z dziejami tej jednostki kościelnej (duchownych i świeckich). Na dalszym etapie dzieła przybliżono oryginalne przejawy ludowej pobożności, takie jak pielgrzymki stanowe do Piekar Śląskich, nieszpory bożonarodzeniowe w Radzionkowie, święto gradowe w Wilkowyjach (obecnie dzielnica Tychów), święto ogniowe w Żorach czy też tradycję świecowych z Miedźnej (ośmiu młodzieńców biorących udział w najważniejszych uro-

czystościach parafialnych), kwalifikując je jako perły niematerialnego dziedzictwa religijnego archidiecezji.

Imponująca rozmiarami pozycja podzielona została na pięć części, które poprzedziły: *Słowo [ówczesnego] pasterza archidiecezji katowickiej* – bpa administratora Marka Szkudło (s. 5), *Przedmowa* – autorstwa Wojciecha Schäffera (s. 7–12) oraz syntetyczny opis *Dziejów archidiecezji katowickiej* (z podtytułem: *Kościół na Górnym Śląsku wczoraj i dziś*) – autorstwa ks. Henryka Olszara (s. 13–19). Każda z recenzowanych części obejmuje opis wybranych obiektów, przedstawiony w formie krótkiej noty, uzupełnionej bogatą szatą graficzną oraz podstawowymi informacjami historycznymi i faktograficznymi. Każda perła ma swoją metryczkę, na którą składają się: krótki opis artefaktu wraz z podaniem jego sygnatury, numeru inwentarzowego lub daty wpisu do rejestru zabytków, a także podanie lokalizacji i czasu jego powstania wraz ze wskazaniem miejsca, w którym obecnie się znajduje. Na końcu każdej perły zamieszczono wyróżnik, którzy wydawcy dzieła opatrzyli nagłówkiem „Naj…", a który wskazuje na jego wyjątkowość. Bynajmniej często w takim przypadku nie chodziło autorom o to, że dane dzieło jest „najstarsze" lub „największe". Zależało im bardziej na wyróżnieniu jakiegoś szczegółu, z którym chciano – nie zawsze w sposób obiektywny – podzielić się z czytelnikiem w czasie prowadzonej przez niego lektury.

Po skrupulatnym policzeniu wszystkich artefaktów trzeba powiedzieć, że w publikacji w sposób bardzo szczegółowy omówiono nie tylko 100 cennych świadków przeszłości, którym nadano status „pereł archidiecezji", ale zaprezentowano blisko 400 różnych artefaktów, osób i wydarzeń, które mniej lub bardziej wyraźnie przyporządkowano do jednego ze „100 pereł" jako małych rozdziałów. Na potrzeby ich prezentacji zamieszczono ponad 1000 ilustracji: skanów, rycin i map oraz różnego rodzaju zdjęć, które w większości wykonał fotograf „Gościa Niedzielnego" Roman Koszowski.

W części pierwszej zaprezentowano archikatedrę Chrystusa Króla w Katowicach wraz ze znajdującym się w jej podziemiach muzeum – Panteonem Górnośląskim oraz modernistyczny budynek Kurii Metropolitalnej (s. 20–55). Na część tę składa się 10 zgrabnie napisanych rozdziałów, prezentujących m.in. dzieje budowy wymienionych obiektów, zachowane do dziś projekty czy też księgę pamiątkową budowy, a także znajdujące się we wnętrzach kurii, muzeum lub archiwum zabytkowe przedmioty, jak pamiątkowa łopata, którą bp Arkadiusz Lisiecki użył w czasie uroczystego rozpoczęcia wykopu pod fundamenty budowanej katedry. Nie mogło w tej części zabraknąć passusów poświęconych powstaniu w latach 2013–2020 wspaniałego muzeum – Panteonu Górnośląskiego, w którym – chociaż dobór osób

wzbudzał kontrowersje – chciano zaprezentować postacie szczególnie zasłużone w dziejach Górnego Śląska[2].

W drugiej części dzieła, zatytułowanej *Archiwalia* (perły 11–38, s. 56–131), przybliżono najcenniejsze i zdaniem autorów najpiękniejsze zabytki sztuki piśmiennej, znajdujące się zarówno w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach, jak i w zbiorach Biblioteki Teologicznej w tym mieście. W części tej nie mogło zabraknąć opisu najstarszego dokumentu pergaminowego Janka z Chotěmic z 1411 r. – starosty krajowego króla czeskiego Władysława IV, potwierdzającego uposażenie dla altarzysty Jana Schaka z Namysłowa, jaki znajduje się w Archiwum Archidiecezjalnym (s. 58–59). Czytelnik znajdzie tam również informacje dotyczące najstarszych zapisków zamieszczonych w księgach metrykalnych (z 1607 i 1608 r.), a także passusów o wykorzystanych powtórnie szczątkach innych zabytków pisanych, jak fragmentu mszału z XIV w., który stanowił wzmocnienie oprawy księgi metrykalnej z Brzeźc, pochodzącej z XVII w. Ze zbiorów archiwum zaprezentowano także egzemplarz Biblii Leopolity z 1577 r., a ze zbiorów Biblioteki Teologicznej: kodeks prawa rzymskiego z 1583 r. czy też fragmenty dawnych czasopism parafialnych, ukazujących wielonarodową specyfikę duszpasterską Górnego Śląska. Na kolejnych stronach dzieła czytelnik może zaznajomić się z różnego rodzaju archiwaliami, które upiększają jubileuszową publikację, m.in. listy Wojciecha Korfantego czy bł. ks. Jana Machy, a także z nagraniami filmowymi i fotografiami będącymi dzisiejszą własnością archiwum.

Część trzecia dzieła poświęcona została obiektom sztuki sakralnej (i nie tylko) ze zbiorów Muzeum Archidiecezjalnego oraz eksponatom znajdującym się jako depozyty w przestrzeniach Muzeum Śląskiego w Katowicach (perły 39–63, s. 132–223). Grupę tę otwiera prezentacja rzeźby Pięknej Madonny z Knurowa z ok. 1420 r. Spośród malowideł autorzy dzieła wyeksponowali jedno z arcydzieł Michaela Willmanna – obraz ołtarzowy Męczeństwa św. Wawrzyńca z kościoła w Rybniku-Ligockiej Kuźni z 1685 r. W części tej zaprezentowane zostały zabytkowe precjoza oraz inne elementy stałego wyposażenia konkretnych kościołów i kaplic: monstrancje, kielichy, chrzcielnice, witraże, organy, dzwony, sztandary i ornaty. Autorzy nie zapomnieli i o tym, aby w katalogu zamieścić rozdział o cudownym obrazie Matki Boskiej Piekarskiej, przybliżając nieco historii o przechowywanym w katedrze opolskiej

[2] W tym zakresie zachęcam do recenzji encyklopedii prezentującej ideę powstania muzeum oraz omawiającej osoby, które znalazły się w przygotowanej przestrzeni wystawowej. Zob. Piotr Górecki. 2021. „[Recenzja] Red. Henryk Olszar, Aleksandra Kłos-Skrzypczak. 2020. *Leksykon Panteonu Górnośląskiego* (Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 94). Katowice: Księgarnia św. Jacka, ss. 1056. ISBN 978-83-8099-122-4 (wersja drukowana); ISBN 978-83-8099-123-1 (wersja elektroniczna)". Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego 41 (2): 275–281.

oryginale i o odbierającej cześć kopii obrazu. Przybliżono także dzieje innych cudownych wizerunków, otaczanych czcią przez wiernych, tj. obrazów Matki Boskiej Pszowskiej i Matki Boskiej Boguckiej.

W części zatytułowanej: *Architektura* (perły 64–80, s. 224–289) zaprezentowano najciekawsze (zdaniem autorów i redaktora) obiekty sakralne: drewniane kościoły (w tym najstarszy, jaki znajduje się na terenie archidiecezji, tj. kościół w Ćwiklicach z ok. 1465 r.), prokatedrę Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Katowicach, bazylikę franciszkańską w Panewnikach i inne kościoły wybudowane w ciągu ostatnich lat w różnych stylach architektonicznych. Poprzez zaproponowane obiekty chciano przedstawić czytelnikowi, jak w przeszłości zmieniały się style architektoniczne oraz w jaki sposób ówczesna moda i sposób prowadzenia prac budowlanych przyjmowane, a także realizowane były przez duszpasterzy i wiernych z konkretnych wspólnot parafialnych. W części tej znajdziemy passusy poświęcone ogrodowi biblijnemu w Chorzowie czy też opisujące przedmioty małej architektury sakralnej: przydrożne kapliczki i krzyże, wolno stojące figury, nagrobki, krypty i sarkofagi rodzin szlacheckich.

Ostatnia część poświęcona została zabytkom niematerialnego dziedzictwa sakralnego (*Dziedzictwo duchowe*, perły 81–100, s. 290–355). Pomysłodawcą tej części, o czym była już mowa, jest starszy kustosz archiwum – Damian Gruchlik, któremu zależało, aby na wybranych przykładach ukazać wielowiekowe *specificum Silesiae*. W części tej znajdziemy passusy poświęcone pielgrzymowaniu do cudownego obrazu Matki Boskiej w Piekarach Śląskich i organizowanym w archidiecezji różnego rodzaju procesjom czy oryginalnym obchodom różnych świąt kościelnych: nieszpory bożonarodzeniowe w Radzionkowie, procesje Bożego Ciała, procesje pacholcze w okresie wielkanocnym, celebrowane przez górników i hutników wspomnienia ku czci św. Barbary i św. Floriana. Nie mogło zabraknąć fragmentów poświęconych obecnym w przestrzeni wielu parafii grupom kościelnym, a wreszcie osobom, których pamięć Kościół katowicki nadal przechowuje (np. kard. August Hlond, ks. Franciszek Blachnicki), a częścią z nich cieszy się jako osobami wyniesionymi do chwały ołtarzy (bł. ks. Jan Macha, bł. ks. Emil Szramek). Ostatnią perłę w tej części stanowią zdania poświęcone Wydziałowi Teologicznemu Uniwersytetu Śląskiego, którym archidiecezja cieszy się od 2000 r., a pierwszy rok akademicki na wydziale zainaugurowano w 2001 r.

W podsumowaniu książki zawarto zestawienie źródeł i materiałów archiwalnych, które posłużyły do opracowania publikacji (s. 356–360). Wskazano tam m.in. na dokumenty kościelne, opracowania naukowe, kroniki parafialne oraz na inne zasoby, z których korzystali autorzy. Całość bibliografii została tak przygoto-

wana, aby czytelnik mógł łatwo poruszać się po treści książki i korzystać zarówno z przygotowanych opisów obiektów, jak i z zaplecza źródłowego w przypadku każdego z rozdziałów. Wykaz instytucji oraz osób, które podzieliły się swoimi cennymi zbiorami lub wiedzą na temat zaprezentowanych pereł, zamieszczono w formie syntetycznego spisu w *Przedmowie* do dzieła (s. 12). Poszukiwania konkretnych pereł, nie tylko tytułowej setki, ułatwią z pewnością indeksy: geograficzny (s. 361–362) i osobowy (s. 363–366), wykaz ilustracji zaś zawiera miejsca ich przechowywania lub wskazuje autora danego zdjęcia (s. 367–368).

Lektura tak bogatego w treści i ilustracje dzieła pobudza do wdzięczności Bogu za wielowiekowe dziedzictwo wiary minionych pokoleń. Każe również z uznaniem odnieść się do wykonanej przez autorów publikacji pracy. Osobiście mogę dodać, że głównym motorem tych prac był redaktor dzieła – Wojciech Schäffer, który sam na potrzeby katalogu przygotował lub w wersji finalnej zredagował aż 53 perły. W pracy tej wspierali go przede wszystkim fotograf Roman Koszowski, który wspólnie z redaktorem odwiedził prawie wszystkie wytypowane na potrzeby katalogu parafie archidiecezji, oraz Damian Gruchlik, który godzinami porządkował przygotowane przez autorów treści oraz zgromadzoną ikonografię. Zachęcając do lektury oraz do studiowania tak bogatego w treści dzieła, pragnę zacytować słowa samego redaktora, który w *Przedmowie* chwalił się owocami wykonanej przez wszystkich autorów dzieła pracy:

> Możemy być dumni jako Górnoślązacy, że w zbiorach kościołów, archiwum i muzeum, w kurii arcybiskupiej czy w przestrzeni publicznej znajduje się tyle ważnych dla historii i sztuki jednostek. Omówione zwyczaje, tradycje i działalność błogosławionych oraz ludzi zaangażowanych w dzieła charytatywne ukazują istotne znaczenie religii w życiu mieszkańców Górnego Śląska. Mam nadzieję, że publikacja ta stanie się również inspiracją dla innych diecezji (…), aby na ich terenie przeprowadzić kwerendy, poszukiwania czy też rozmowy. Wierzę, że pozwolą one wydobyć na światło dzienne także w innych rejonach Polski wyjątkowe przedmioty związane z Kościołem (…) czy też unikatowe tradycje, które warto upowszechnić (s. 11).

W napisanej przez siebie *Przedmowie* redaktor dosyć sugestywnie podzielił się również pomysłem tworzenia podobnych „pereł – świadków wiary" przez dzisiejszych wiernych, które po latach mogłyby stanowić świadectwo wiary naszego pokolenia:

> Niniejsza publikacja może być także inspiracją, np. do postawienia pomnika z inskrypcją, który przyszłym pokoleniom przekaże informację o brzemiennych w skut-

ki wydarzeniach lub o klęsce żywiołowej. Przy okazji świętowania okrągłej rocznicy może stanowić zachętę do zasadzenia drzewa w ważnym dla parafii miejscu lub stworzenia ogrodu biblijnego na jej terenie (…). Przykład łopaty z 1927 r, którą rozpoczęto symbolicznie budowę katowickiej katedry, może kogoś zainspirować do wykonania podobnego artefaktu – przy okazji budowy obiektu sakralnego lub innego [budynku] o charakterze świeckim. Być może pięknie wyhaftowany sztandar lub szaty liturgiczne skłonią czytelnika do zamówienia podobnych, równie misternie wykonanych [arcydzieł] dla swojego kościoła (s. 10–11).